

УДК 316.64

Міхеєва О. К.

СПОГАДИ ПРО МИНУЛЕ ТА ЇХ РОЛЬ У ПОВСЯКДЕННОМУ СПІЛКУВАННІ В РОДИННОМУ КОЛІ (ЗА ДАНИМИ ГЛИБИННИХ ІНТЕРВ'Ю У ДОНЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ)

Стаття презентує основні спостереження щодо ролі та місця спогадів про минуле у сімейному спілкуванні. Отримані результати ґрунтуються на низці глибоких інтерв'ю у Донецькій області. Загальними характеристиками родинної історичної пам'яті є її фрагментарність, неповнота, персоналізований характер, вибіркоче висвітлення подій, короткочасність, концентрація на тогочасному емоційному стані та набутому досвіді. Трансляція подібної інформації про минуле не носить конфліктного характеру, якщо не виходить за рамки персонального сприйняття дійсності. Однак вбудовування власного досвіду у ідеологеми минулих часів або наполягання на однозначній правильності власного досвіду викликає певні тертя між старшим та молодшим поколінням. Попри це обмін знаннями про минуле в родинному колі зберігає неконфліктний характер.

Ключові слова: спогади про минуле, історична пам'ять, неформальна та родинна пам'ять.

Статья представляет основные выводы о месте и роли воспоминаний о прошлом в семейном общении. Представленные в статье результаты базируются на серии глубоких интервью в Донецкой области. Общими характеристиками семейной исторической памяти является ее фрагментарность, неполнота, персонализированный характер, избирательное освещение событий прошлого, кратковременность, концентрация на эмоциональном состоянии и полученном опыте. Трансляция такой информации о прошлом не имеет конфликтного характера, если не выходит за рамки описания персонального видения действительности. Однако встраивание собственного опыта в идеологии прошлых лет или попытка настоять на однозначной правильности собственного опыта вызывает определенные трения между старшими и младшими поколениями в семье. Но, несмотря на это, обмен знаниями о прошлом в рамках семьи сохраняют неконфликтный характер.

Ключевые слова: воспоминания о прошлом, историческая память, неформальная и семейная память.

The article presents the main observations on the role and place of memories of the past in family communication. The results are based on a series of interviews in the Donetsk region. General characteristics of family historical memory are its fragmentation, incompleteness, personalized character, selective coverage of past events, brevity, focus on the own emotional state of that time and personal experience. Transmitting of such information about the past doesn't have a controversial nature if it doesn't go beyond the personal vision of reality. But building their own experience in the ideologies of the past years, or attempt to

insist on unambiguous correctness of own experience causes some friction between older and younger generations in the family. But, despite this, the exchange of knowledge about the past, within the family will retain a non-confrontational nature

Key words: *memories of the past, historical memory, informal and family memory.*

В українському науковому дискурсі наприкінці ХХ ст. проблематика історичної пам'яті посіла вагоме місце. На той момент це поняття не було новацією для науки. Історична пам'ять ставала предметом досліджень фахівців ще в ХІХ ст., переживаючи поступове доповнення та уточнення. Розуміння історичної пам'яті як знань про минуле, що актуальні для сьогодення та майбутнього, доповнювалося її деталізованим баченням залежно від сфери циркуляції та способу творення, характеру (офіційного чи неофіційного) тощо. Осмислювалися проблеми місця історичної пам'яті у суспільній свідомості, її впливу на ідентичність людини чи спільноти, її роль у формуванні громадянської та політичної позиції людини, її електоральних уподобань. Виявлялися характерні ознаки історичної пам'яті, як то вибірковість, неповнота, постійний розвиток, персоніфікований характер, обмеженість у часі. Досліджувалися ситуації парадоксальних виявів історичної пам'яті, «пригадування» та практики «організованого забуття» тощо.

Актуалізація проблематики історичної пам'яті в Україні пов'язана в першу чергу з науковим осмисленням тих процесів, що супроводжували розпад Радянського Союзу та народження української незалежності. Означені процеси стали значною провокацією, що змусила людей замислитися над власною ідентичністю, яка за умов переходу вже не була вповні радянською, однак ще не знайшла собі іншого культурного опертя. Саме цей етап характеризувався значним зростанням суспільного інтересу до подій минулого (що проявився у практиках заповнення «білих плям історії»), активною роботою з соціальною амнезією, а також глибоким переосмисленням тем та подій, що були до того у відповідний спосіб вписані у загальну схему радянської історіографії. Означені знання були потрібні пересічній людині для розуміння власного місця у новому політичному контексті, а також слугували легітимації нової незалежної держави.

Попри доволі значну увагу до феномену історичної пам'яті, її ролі у політиці, впливові на електоральні настрої, і надалі бракує досліджень щодо її повсякденної присутності у житті пересічного мешканця країни. Залишається питанням те, наскільки люди знають свою історію, якою довгою є їх історична пам'ять, на яких подіях вона фокусується і, особливо, те, як ці знання про минуле передаються та підтримуються через повсякденне спілкування людей.

Увага до історичного минулого, способів збереження та передавання знань про нього робила цю тематику важливою для поглибленого вивчення. У першій чверті ХХ ст. зусиллями Анрі Бергсона та його учня Мориса

Гальбвакса [1] відбулося усвідомлення пам'яті як соціального явища. Морис Гальбвакс виокремлював індивідуальну та колективну історичну пам'ять та розглядав специфіку їх взаємодії, стверджував вкоріненість соціальної пам'яті у соціальний досвід. Яскравими продовженнями розширення наукового бачення соціального виміру пам'яті є праці П. Коннертона [2], на думку якого головним завданням дослідників є з'ясування механізму підтримання та передання знань про минуле наступним поколінням. Культурний вимір бачення ролі пам'яті представлений у працях Я. Ассмана [3] з наголосом на тому, яку роль відіграє пам'ять у становленні основних культурних та політичних ідентичностей.

В Україні питанням історичної пам'яті, співвідношенню суспільної пам'яті та історичної науки, впливу історичної пам'яті, особливостей регіональної моделі її побудови на ієрархію ідентичностей людини займаються такі автори, як Л. Зашкільняк [4], Я. Грицак, В. Середа [5], Л. Нагорна [6] та інші.

Метою роботи є з'ясування місця знань про минуле у повсякденній комунікації людей у родинному колі.

Запропоновані у даному тексті попередні міркування ґрунтуються на одному з тематичних блоків даних глибинних інтерв'ю, що збиралися у межах проекту «Регіон, нація та інше: міждисциплінарна та транскультурна реконцептуалізація України»¹, який координується Університетом Сент-Галлена (University of St. Gallen) у Швейцарії та здійснюється в Україні Центром міської історії Центрально-Східної Європи. У Донецькій області було опитано 22 респонденти (по 8 у Донецьку та Артемівську та 6 – у Зугресі-2). Респонденти добиралися за статеві-віковими характеристиками, а також обов'язковою умовою була присутність серед респондентів представників національних меншин.

На рівні повсякденного спілкування в родині минуле розглядається в першу чергу крізь призму сімейної історії. Передусім мова йде про яскраві образи персонального чи сімейного досвіду адаптації, виживання на різних етапах історичного минулого. У респондентів Донбасу родинне «пригадування» зрідка сягає другої половини ХІХ ст. Більше того, пригадування про життя до початку ХХ ст. події ніяк не маркуються узагальнюючим означенням (наприклад, «...батьки розповідали, як жили батьки моїх батьків»).

Серед перерахованих респондентами сімейних розповідей на історичну тематику протягом ХХ ст. домінують спогади про травматичний досвід, який передається через узагальнені означення – розкуркулення, вислання, вимушена міграція, евакуація, війна, окупація тощо). Однак початкова травматичність повідомлення часто пом'якшується персональним позитивним досвідом успішної адаптації, збереження власного життя, подолання складних умов.

¹ Див. детальніше: Центр міської історії Центрально-Східної Європи. Регіон, нація та інше: міждисциплінарна та транскультурна реконцептуалізація України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lvivcenter.org/uk/researchprojects/stgallenproject/>

Питання: «Чи говорите ви про історію у сімейному колі? Які теми найчастіше звучать?»

Відповіді:

«...Як жили раніше люди, як жили під час війни люди, як жили батьки моїх батьків... Може сказати, коли спілкувалися з бабцею та дідом, як пройшли війну, жили у той час, потрапили під окупацію. Вони часто говорять про це» (Жін., 29 р., м. Донецьк).

«Ну старші члени сім'ї розповідали, як їм важко жилося, як вони з колгоспу не могли виїхати, тому що було щось типу кріпацтва, паспорт віддавали і працювали. У мене теця з 1933-го, от її витягли з колгоспу... Тесть розповідав, тому що йому дванадцять років було, коли була війна, він розповідав, що німці там були, що, здається, не звірили, і все нормально було, ось це він розповідав, більше так щоб розповідати, то в основному все з фільмів, ніхто не постраждав в нас в родині» (Чол., 48 р., м. Артемівськ).

«(Розмови) Виникають, але тільки в зв'язку з сім'єю. Тобто є родичі – дідусі, бабусі, прадідусі, прабабусі. Вони десь, якимось приймали участь у якихось подіях... Дітям цікаво, що робив їх прадідусь» (Жін., 29 р., Артемівськ).

Підтверджуючи наявність розмов на історичні теми в родині, респонденти часто утруднюються з формулюванням тематики, що може говорити про певні труднощі вписування сімейної історії у загальну схему її сприйняття та розуміння. В контексті цього цікавими є і питання про те, чи приймав участь сам респондент у історичних подіях. Відповіді на нього показують, що люди здебільшого не сприймають власне буття як історичне; іноді розташовують себе у контексті загального плину подій, подаючи свою участь через власну присутність в житті, в якому відбуваються історичні події. Це може бути одночасно і специфікою сприйняття людиною навколишньої дійсності, і бути наслідком того способу трансляції офіційної історії, яка, по-суті, виводить пересічну людину поза межі історичного процесу, героїзує та абсолютизує події, доводить їх до високого рівня абстракції, в якій персональному чи сімейному досвіду, особливо якщо він не вписується у загальну схему, не залишається місця. Відтак людина, її персональне та сімейне життя дистанціюється від історичного процесу, а саме означення персональних чи сімейних подій як історичних може навіть викликати подив.

Питання: «Чи приймали ви самі участь у якихось історичних подіях?»

Відповіді:

«Особисто? Ні. Сиділа вдома» (Жін., 33 р., Донецьк).

«Важке питання. Якщо я живу в якийсь період часу, то я приймаю, відповідно, якщо живу в цьому історичному періоді, приймаю якусь участь. У глобальних – ні» (Чол., 43 р., Донецьк).

«Ну, в принципі, ось це, 1991 рік. Ну, ми, звичайно, не приймали участі, це все без нас було вирішено та зроблено» (Жін., 69 р., Донецьк).

«Подіях чого?... У Афганістані не воював, на війні теж не був, Великій Вітчизняній, бо мене тоді ще не було. Ну, я не думаю, що десь тут, у чомусь такому... Ніде помічений не був» (Чол., 49 р., Артемівськ).

«В демонстраціях я не приймав участі, в їх розігнанні – також. Щоб моя участь змінила якусь історію – ні» (Чол., 48 р., Артемівськ).

Питання: «А які теми, історичні події ви обговорюєте найчастіше в родинному колі?»

Відповідь: «Історичні (сміється)? Не знаю ніяких (сміється). А які ми можемо обговорювати історичні?... Ось намагаємось дітям розповісти про наше минуле. Я розповідаю, запам'ятовують» (Жін., 55 р., Артемівськ).

На рівні сім'ї персоналізоване, ґрунтоване на власному досвіді знання, що не несе під час розповіді ідеологічних оцінок, та обмежується переданням емоційного стану людини, сприймається як даність та не дискутується. Реальний досвід людини легко вбудовується в загальну картину минулого, як у разі збігу із загальними уявленнями, так і у ситуації суттєвих розбіжностей, оскільки в першому випадку сприймається як загальна тенденція, а в другому – як особлива ситуація певної людини, як певне виключення, що не ламає правила.

Питання: Чи є теми, які у родинному колі спілкування викликають різницю у поглядах, суперечки, непорозуміння?»

Відповіді:

«Ні, як правило, співпадають. Просто обмінюємось враженнями, якимось обговорюємо їх. Сперечань, як правило, принципів не виникає» (Чол., 43 р., Донецьк).

«В нас якимось так – авторитет мій настільки непохитний... Всі вважають, що якщо я якусь інформацію даю, то вона не підлягає... Тому що нема з чим порівнювати. Якби в мене, припустимо, був співрозмовник одного зі мною віку, що має приблизно ті ж самі знання, то з ним ми могли б, тоді ще так, а діти – що діти можуть сказати, якщо знають, що батько знає більше? Правильно чи ні? Або дідусь знає більше». (Чол., 61 р., м. Донецьк).

Однак в тих ситуаціях, коли внутрішня сімейна розмова переходить від «пригадування» персонального досвіду адаптації та виживання до рівня офіційних ідеологем певного часу, вона набуває більш конфліктного характеру:

«...Ми часто сперечаємося з батьками, ну не з батьками, а з дідусем. У мене як би нейтральне ставлення до всього, тобто мені нічого поганого не зробила ні Америка, ні Радянський Союз. А в них, оскільки вони багато часу у Радянському Союзі прожили, у них постійно цей конфлікт був, між СРСР та Америкою. Через це вони постійно проти неї. В усьому Америка винувата. А я... Я не бачу приводу, щоправда є певні деталі, але різко, що «Америка в усьому винувата» – то ні. Винні самі, якщо розпалися, то винні завжди самі» (Чол., 19 р., м. Донецьк).

Виникають дискусії і там, де йдеться про усвідомлення молодшим поколінням невідповідності сучасним реаліям набутого старшим поколінням

досвіду, намагання відстояти правильність власних стратегій (що перебувають у процесі реалізації та в принципі не можуть поки що бути оцінені успішними або неуспішними, на відміну від старшого покоління, про результативність (чи не результативність) стратегій яких можна говорити):

«Вони (бабця з дідусем) часто говорять, ось як ви зараз живете? Ви зараз неправильно живете (сміх). В нас все було так налагоджено, спокійно, добре, розміряно, а ви зараз надто швидко живете, у вас такий ритм, немов би ви поспішаєте, нічого не помічаєте навколо себе, та й нас не помічаєте. Нас немов би і не сприймаєте. Ну, я гадаю, що завжди так буде, оскільки, я гадаю, і ми не будемо розуміти власних дітей також, коли вони виростуть, коли ми будемо вже дорослими. Ось. Це був їх час, вони там жили. Вони вважали це правильним і прилаштовувалися під той ритм життя, що задавався у той час. Тепер наш час. Ми зараз живемо, в цей час. Ми будемо вважати, що наш час був правильним» (Жін., 29 р., Донецьк).

«Ну, наприклад, ставлення до трудової діяльності, тобто, якщо скажімо так, наші бабусі, мами та прабабусі і досі вважають, що трудова книжка – це обов'язково, це атрибут нашого життя, без якого – нікуди, то вже наше покоління прекрасно розуміє, що це далеко не показник твого майбутнього життя. Скажімо так, для них це важко зрозуміти... Це саме стосується політичних подій, тобто якщо вони там до сих пір вірять, що прийде такий собі Сталін, і наведе у всьому порядок, то, наприклад, молодь в це вже категорично не вірить, тобто їм вже просто плювати на все це, вони там самі граються у своїй пісочниці, а ми тут будемо по-своєму жити. Тобто уже таке нейтральне ставлення до влади, тобто влада вже набуває такого, чисто формального значення, а вони все це дуже серйозно сприймають, усіх знають, всіх знають в обличчя, по іменах знають, хто, де, що, як і таке інше, тобто для них це як основний вид діяльності» (Чол., 29 р., Артемівськ).

Стосовно подій, навколо яких будуються сімейні розмови мешканців Донбасу, то в першу чергу обговорюється тематика Великої Вітчизняної війни (як у трагічному, так і героїчному контексті), колгоспного буття, розкуркулення (переважно із трагічним відтінком), післявоєнний час (як складні, важкі роки), пізні радянські часи та розпад Радянського Союзу.

У підсумку зазначимо, що в цілому люди визнають важливість знання історії, свого минулого, підтверджують наявність розмов на історичні теми під час родинного спілкування, однак при більш глибокому зондуванні в більшості випадків не можуть вказати зміст та тематику цих розмов, вписати їх у більш загальний та усупільнений історичний контекст. Нечасте спілкування на історичні теми респонденти пояснюють у тому числі і травматичністю спогадів, небажанням старших родичів пригадувати та говорити про важке минуле.

На рівні сімейного спілкування на історичні теми перевага віддається сімейним історіям – розповідям про повсякденне буття та власний досвід родичів з попередніх поколінь. У разі, коли родинне спілкування на історичні теми обмежується такими емоційними, зворушливими розповідями – конфліктів з приводу розуміння минулого не виникає. Як тільки інформація набуває оціночного характеру, спроб критично переглянути сучасний спосіб буття у порівнянні з попереднім, одразу виникає ситуація конфлікту досвідів, відторгнення попереднього досвіду як неадекватного сучасним реаліям. Однак навіть за умов розуміння різниці досвідів та поглядів на минуле, всі учасники спілкування демонструють бажання уникнути конфліктів та сперечань в родині, прийнявши точку зору іншого як даність та залишившись при цьому при своїх думках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Хальбвакс М. Коллективная историческая пам'ять / М. Хальбвакс // Непикосновенный запас. – 2005. – № 2-3 (40-41) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/>.

2. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / П. Коннертон. – К.: Ніка-Центр, 2004. – 184 с.

3. Ассман Я. Культурная память: письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Я. Ассман. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 368 с.

4. Зашкільняк Л. Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії / Л. Зашкільняк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/23/810Zashkilniak.pdf>.

5. Україна модерна. Спеціальний випуск. Львів-Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні. – К.; Львів: Критика, 2007. – 360 с.

6. Нагорна Л. П. Історична пам'ять: теорії, дискусії, рефлексії / Л. П. Нагорна. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. – 328 с.

1. Лебедева Н. Б. Типологии религиозных объединений в отечественной и зарубежной социологии религии / Н.Б. Лебедева // Вестник Волгоградского государственного университета. – Серия 9 «Исследования молодых ученых». – 2007. – № 6.

2. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс. – М.: Наука, 1998. – 270 с.

3. Толковый словарь русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vedu.ru/expdic/31423/>.

4. Характерные признаки секты [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://azbyka.ru/religii/sektovedenie/3g42-all.shtml>.

5. Юдин А. В. Секты или сетевой маркетинг на рынке Духовных Благ / А. В. Юдин, В. А. Шуляев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.i-club-publisher.narod.ru/sekta.htm>.